

LÜTFİ Ö. AKAD

BİR ANLATI USTASI

BİYOGRAFİ

Mücahit GÜNDOĞDU

MÜCAHİT GÜNDOĞDU:

Sivas'ın Altınyayla İlçesinde doğdu. İlköğretimi Başyayla Köyü'nde, liseyi Tokat'ın Turhal İlçesinde tamamladı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünü bitirdi (2014).

Yazıları; *Edebiyat Ortamı*, *Hece*, *İzdiham*, *Türk Dili* dergileri ve çeşitli fanzinlerde yayımlandı. 2017 yılında yayımlanmış, '*Kuyu'da Bir Yönetmen / Metin Erksan* adlı bir kitabı bulunmaktadır.

LÜTFİ Ö. AKAD

Bir Anlatı Ustası

Mücahit GÜNDOĞDU

Cümle Yayınları: 72

Biyografi Dizisi: 23

•

Birinci Baskı

Eylül 2020

•

Yayın Yönetmeni

Muhsin METE

•

Kıtaç Editörü

Âtîf BEDİR

•

Teknik Hazırlık

Kelime Yayıncılık

•

Kapak ve Sayfa Tasarımı

www.hece.com.tr

•

Baskı

Emsal Matbaa Tanıtım Hizmetleri San. ve Ltd. Şti.

•

ISBN: 978-605-9147-68-2

•

Yönetim Adresi

Kelime Yayıncılık Reklam Tic. Ltd. Şti.

Konur Sokak 39/2 Kızılay-ANKARA

Telefon: (0312) 419 39 13 Faks: (0312) 419 39 14

e-posta: bilgi@kelimeyayincilik.com

web: www.cumleyayinlari.com

•

Cümle Yayınları, Kelime Yayıncılık'ın tescilli markasıdır.

SUNUŞ

“Neden bir mânâ arıyorsunuz ki?
Hayat bir tutkudur mânâ değil.”

Charlie Chaplin

Tehlikeli iştir, bir insanın hayatını anlatmak. İnsanın kendi hayatıyla ilgili kesin kanaatlere ulaşması mümkün değilken, bir başkasınınkiyle ilgili çıkarımlarda bulunması risklidir elbette. Ancak bu risk, sanatçı gözüpeklığı ile alınabilir. Bir sanatçıyı anlatacağın göz önüne alarak, duygu ve zihnin sonsuz devinimi seferber edilebilir. Anlatılacak kişinin kim olduğu önem kazanır bu noktada. Anlatılacak kişinin, hayatıyla ilgili düşünceleri net mi? Kendi gerçeğine objektif olarak bakabiliyor mu? Bu sorular bir insan için kolay sorular sayılmaz. Bu sorulara olumlu cevap niteliğindeki kişiler nadirattandır. Bu biyografinin konusu olan Lütfi Ö. Akad da bu ender şahsiyetlerdendir. Kendi hayatını Çin’de yüzyıllar önce yaşamış bir şairi değerlendirir gibi soğukkanlılıkla değerlendirebilen kaç kişi var şunun şurasında? Kişisel yaşamıyla ilgili net ve tavizsiz hükümler verebilen bir adamın biyografisi nasıl yazılır? Böyle kişiler, hayatlarıyla ilgili çok ustaca bir bakış koymuşlardır zaten ortaya. Bunun dışında, yeni şeyler söylemek de çok büyük cesaret gerektirir. Böyle bir hayata getirilecek başka türlü bir yorum; adı, mesleği belirsiz yüzlerce Molla Kasım’ın yargıçlığında sigaya çekilmeyi göze almayı gerektirir. Böyle bir yargılama seansını düşünerek yazmak da kitaba en büyük ihanet olur. En iyisi ben kendi içimdeki Lütfi Ö. Akad’ı yazayım. Günün

hâkim ideologlarıyla, kültür tellallarının bağırtılarına kulağımı tıkayıp, bunu yapmayı deniyorum.

Asıl mesele bu değil mi? Bu kitabı bütün ansiklopedik bilgilerden ayırıştırın, google kolaylığından kurtaran husus, tam da bu. Kendi kişisel görüşümü getiriyorum. Yaşanmış bir hayatı ben nasıl görüyorum? İşte hikâye böyle başlıyor.

Sinemacıdan önce insan, hepsinden önce de çocuk olan bir adamın hikâyesi, belki bütün insanlığın hikâyesine misal. Her okurun dikkatini farklı hususlar çekecektir bu hikâyede. Bu hususların toplamı insan olma hâlidir. Öyleyse, büyük sanatçıların hikâyesi aynı zamanda insanlığın hikâyesidir. Elinizdeki kitabın da muhatabı bu yüzden, yalnız sinemacılar, sinema yazarları ya da sinemaseverler değil, bütün insanlıktır.

Bu kitap, benim için çok sancılı ve bir o kadar da yeniliklerle dolu bir döneme denk düştü. Uzun bir zaman boyunca, kitabı bitirmeyi planladığım süreyi çok aşarak, Akad ile hemhâl oldum. Bitirmeye yakın, neredeyse gündelik hayatımın içinde aramaya başlamıştım Akad'ı. Onu anlatmak için hızımı biraz düşürmem gerektiğini, gecikmeli olarak fark ettirdi yaşadıklarım. İlk sıkıcı bir deneyimdi bu benim için. Sonra Akad temposunda bir gündelik hayat, dikkatimi kuvvetlendirdi. Üzerinde durmadığım onca şeyin derinliğini bu sayede fark edebildim. Yavaşlığın buluşçuluğunu duyumsadıktan sonra hızımı artırmayı hiç düşünmedim. Her yemeğin bir pişme süresi olduğu gibi sözün de olgunlaşması için belli bir zamana ihtiyacı vardı. O zamanı ve çileyi doldurduğumu düşündüğüm anda kitap da zaten tamamlanmıştı.

Bu gönül hoşluğu içinde oturdum sunuş yazısı yazmak için. Üzerine çok şey yazılmış bir sanatçıyı, Türk sinemasının kurucu yönetmenini dönemi, çevresi ve kişisel mücadelesi ekseninde anlatmak için bir hayli çaba gösterdiğimin bilinmesini isterim. Bunu ne kadar başarabildiğimin hükmünü ise ilkin okur, sonra zaman verecektir.

Kitap için gerekli olan kimi materyallere ulaşmamda büyük yardımlarını gördüğüm değerli dostlarım Vahit Gökgül ve Muhammet Sabit Yakar'a teşekkür ediyorum. Kitabı emeği

geçen Muhsin Mete ağabeye ve kitabın editörlüğünü yapan Âtîf Bedir'e şükranlarımı sunuyorum. Kitaptan önce doğan kızımız Nihan'dan gelen neşe de karıştı kitaba. Kitap ve Nihan, peş peşe doğmuş iki kardeş gibiler.

13.07.2020

Ankara

1.

Yunus (Baba): Ne isterler bunlar be kızım?

Hacer: Aman, bilmem... Bir sendikadır tutturmuşlar. Gelin birleşelim derler. Yevmiyeleri artıralım, yemekleri düzeltelim, makinayı değiştirelim. Daha bir sürü şey... Birlik olursak bunlar olur demekteler.

Yunus: Hadis-i Şerif vardır. Peygamber Efendimiz; "İki birden, üç ikiden ve dört üçten iyidir. Birleşiniz." buyurmuşlardır.

(Diyet, 1974)

Çok taraflı çatışmaların, bağışmaların arasında sesi kısalmış bir isim Lütfi Ö. Akad. Kendi köşesinde bilgelikten gelen dinginlikle oturuyor. Bağırmaya hiç mi hiç ihtiyacı yok. Kimseden de bir şey kaçırmıyor. Böyle ucuz ve kötücül kaygıları olmadığı için hayata boşvermişçesine bakıyor. Onun baktığı yerden bakmak kolay mı? Bu, pek basit gibi görünebilir ama böyle sade bir forma ulaşmak için son raddeye kadar derinleşmek gerekiyor. Sözün en sadesini bulabilmek, meseleyi halletmiş olmakla ilgili. Meselâ ilk kez büyük bir sanat eseriyle karşılaşanlar bunu herkese anlatmak ister. Ne büyük bir keşif yaptığını tüm insanlar öğrenmelidir. Bu coşkuyu, kişinin o alandaki toyluğuyla birlikte düşünmek zorundayız. Toy, zamanla çok büyük eserlerle muhatap olacak; görgüsü, zevki ve birikimi de gelişecektir. Karşılaştığı eserlere çok daha soğukkanlı ve derinlikli bakan bir şahsiyet çıkacaktır, bu sürecin sonunda.

Lütfi Ö. Akad, ortalama insanın bu seyirde yaşadığı tekâmül sürecini sanki ilk gençlik dönemlerinde büyük ölçüde tamamlamış gibidir. Onun dünyayı kavrayışındaki dikkat ve mesafe atbaşı gider. Temkin, onun karakterini tanımlamak için kullanılabilir anahtar kavramdır. Her şeye; zafere ya da yenilgiye, kazanmaya ya da kaybetmeye hep temkinli bir şekilde bakar. Böyle olduğundandır ki, Akad'ın ağzından ne zafer çığlıkları ne de yenilgi için ağıt yakıldığı duyulur. O, hep kendi içinde muhasebe halindedir. Zaten, çalışma hayatı muhasebecilikle başlar. Bu sebeple kafasından bu tür basitlikleri uzaklaştırır. Hiçbir şeyin üstüne hemencecik zıplamaz. Yeni bir şey geliştiğinde ihtiyatla karşılar. Popüler meseleleri, çokça konuşulan konuları uzaktan takip eder. Türk sinemasında belli bir tema etrafında ardı ardına benzer filmler yapılır. O, bu furyalara da kapılmaz. Döneminin yönetmenleri müthiş bir hızla, birbirini tekrarlayan onlarca film üretir. O ise nicelikten çok niteliğe odaklıdır. “Şimdiye kadar kırktan fazla film yaptım. Eğer imkânlarım olsa bunların yarısını çevirirdim. Hatta yarısından azını. Kalanı hep bu işte kalmak ve geçinmek derdi için yaptım.” diyerek, bu tavrını somutlaştırır. Birçok yönetmene tamamıyla hâkim olan ticari kaygılardan belli ölçülerde bağışık hareket eder. Irmağın içinde suya kapılmayan ağır taşlardan o. Nice çakıl taşları ordan oraya taşınmış da; o, ağırlığıyla yerini korumasını bilmiş, *sinemamızın çeki taşı* olmuştur.

Türk sinemasının *çeki taşı*nı anlatmak, belki çakıl taşlarını anlatmaktan daha kolay. Dip dalgalarla sürüklenen küçük taşların, öteye beriye savrulmalarını sürekli takip etmek gerekir sonuçta. Akad'ın sinema yolculuğu için kararlı bir yürüyüşten bahsedilebilir. O, ilkeleri ve özgünlüğünün peşinden gidişle, başıboş akan sulara karışmamıştır. Kendi yatağını açmış, bu yatağı açınca kadar yoklayışlarıyla başka iklimlerin içinde yaşamayı sürdürmüştür.

Lütfi Ö. Akad ile ilgili ne kadar çok söz söylendiyse, onu o kadar eksiltti. O, sözü uzatan analizlere hep mesafeli yaklaştı. *Vesikalı Yarım* filmiyle ilgili kitap yazan akademisyenlerin duygudeşçiliği yapmaya varan sorularına; “Ahretten bir soru gibi geldi

şimdi. Ne yapacaksınız bunları siz? Filmi seyredin, dokunuyorsa size, kalbinize dokunuyorsa o kadarla yetinin. O güzel bir şey ama didiklediğiniz zaman filmi bozarsınız. O şey kalmaz sizde, tadı kalmaz.” diyerek, cevap veriyordu. O, sözün az ve öz olmasından yanaydı. Türk insanının da lafı uzatmayı hiç sevmediğini biliyordu. Toplumunun konuşma tarzını nasıl çözümlemişti peki? Bir yemek tarifi kitabından. Yeşilçam’ın usta senaristi Safa Önal, şahittir buna: “Bir gün bana ‘sinemada çekim üslûbunu şu kitaptan buldum’ diyerek, bir yemek kitabı koydu önüme. Nereden nereye gider deha. İki adam İstanbul’dan yola çıkmış. Bütün Anadolu’yu gezmişler. Bölgelerin en ünlü, en meşhur, en çok sevilen, tutan, duyulan yemekleri neler, saptamışlar ve tarifnamelerini mikrofon tutarak öğrenmişler, hiç eklemeyen kitap haline getirmişler. Hepsi şöyle diyor: ‘kıymayı kavururum, soğanı doğrarım.’ Hiç süs yok; ‘ile’, ‘ve’ ya da uzun cümle, virgül yok. Bunu okudum. Buradan çekim üslûbunu buldum.’ dedi. Aklıma gelmezdi.”

Başkaları için pek tuhaf sayılacak çıkarımlar onun çok katmanlı zihninde olağanlaşıyordu. Hayatın doğal akışında karşılaş-tıklarından kimilerini seçiyor, kesiyor, çıkarıyor ve birleştirerek bir fotoğrafa ulaşıyordu. Bu fotoğraflar arka arkaya sıralandığında bir filme dönüşüyordu. Onun kurgudaki yeteneğiyle çapraz düşünme becerisi birleşerek, hayatını da büyük bir filme çeviriyordu. Yaşadığı her ânı, zihninde bir film gibi kurguluyordu.

Akad’ın her filmi hayata dair bir keşifti. Kendinden önce gidilen güvenli yollara sapsmadan, yeni bir yol açmaya çalışıyordu. Önünde uzanan ıssız platoda her yol mübah görünüyor ama o, en doğrusunu bulmak için gecelerine uykusuzlukları, ruhuna huzursuzluğu yoldaş ediyordu. Bir sancı gibi gelip duran her filmin meşakkati ile bileniyordu. Uçsuz bucaksız ovalarda yürürken, sırttan geçer gibi titiz davranıyordu. Bu dikkatiyle attığı her adım; yalnız yeni bir yola açılmakla kalmıyor, aynı zamanda insanlığın takip edebileceği evrensel bir patikaya dönüşüyordu.

Akad’ın hayat hikâyesini yakından tanıklıkla anlatmak için, bir zamanlar Mecidiyeköy’de bulunan bahçeli evinin bir kenarına sinip onu seyretmek gerekirdi. Yeşillikler arasında hiç konuşma-

dan, dinginlik içinde saatlerce oturmasını görmek şarttı. Doğanın iç döngüsüne duyduğu ilgiye şahitlik etmek, bu kitaba bir başka ruh getirebilirdi. Ama zaten bunu onun çok yakınında bulunmuş kişiler anılarıyla, söyleşileriyle ve yayımladıkları belgelerle yapacaklardır. Öyleyse, bu tanıklıkların da ötesinde bir duyuşla kavranmalı Akad. Yalnızca savaş anlarında cephe hattında hissedilen bir öz muhasebeyle yazılmalı. Biraz sonrasının olmayacağını bilmenin dünyevi hesapsızlığıyla değerlendirilmeli. Böyle olunca, onun hikâyesini anlatmakla ulaşmak istenilecek kişisel emeller de ötelenmiş olur, daha sahici bir görüntü ortaya konabilir. Bu da anlatılandan çok anlatana olumlu olarak yansır. Çünkü insanlığın omzunda duran sorumluluğu kaldırmış olmanın güzelliği kaplar insanın içini.

Bir sanatçının yeniden düşünülmesi, ilk başta ona en yakın olanları rahatsız edebilir. Onun hakkında sahip olunan sabit fikirler böylece anlamsızlaşabilir. Ortaya çıkan yeni görüş ile insanların kafa konforu bozulabilir, anlatılan insana dair dayanıksız hükümler işlevsizleşebilir. Bir sanatçıya yeni bir bakış, yalnız bir yaşam hikâyesine değil; bir ortama, bir çevreye, hatta bir ülkeye yeniden bakmaktır. Lütü Ö. Akad'ın hayat hikâyesine dikkatlice bakılırsa, Türk sinemasının da, bütün bir ülkenin de serencamı görülebilir.

Sancılı, bir o kadar da çaresiz günlerde, istediği filmleri yapmak için divane gibi koştururken kafasında hep "Türk insanını anlatmak" vardır Akad'ın. Türk insanının estetik eğilimleri neler? Nasıl konuşur? Giyinme tercihi nedir? Gündelik hayatında bir sorunla karşılaştığında onu aşmak için hangi yollara başvurur? Bu sorular sürekli kafasındadır ve günlük koşuşturma içinde de kaldırıp bir kenara koymaz. Yeni buluşlara, açılımlara uzanacaktır, bu soruları kafasında çevirdikçe. Filmleri sessiz olarak izlendiğinde de; estetik yapısıyla, kamera hareketleri ve açılarıyla oynayanın bir Türk filmi olduğunu hissettirmeyi başaracaktır. Hem içerik itibarıyla Türk toplumunu derinden kavramış hem de Türk halkının biçimsel özelliklerine uygun bir sinema dili geliştirmiştir. Türk sinemasında bu mesele üzerine onun kadar kafa yoran çok

az insan vardır. Onlardan biri olan Halit Refiğ'in, "Bize film yapmayı öğretmişti, şimdi de nasıl Türk filmi yapılır onu öğretiyor." sözü söylediklerimi doğrulayıcı niteliktedir.

Ortaya bir 'Türk filmi' çıkarmak için çeşitli çalışmalar yapar. Dekor, ışığı, kamera açılarını ve oyuncu yönetimini Türk filmine has kılmaya çalışır. Bu çabanın zirvesine de Türk sözlü kültürünü keşfederek çıkacaktır. Hep elinin altında bulunan ayrıntılı atasözleri, deyimler, yerel şive pratikleri ve Türk dili incelemelerini içeren onlarca kitap onun araştırma alanındadır. Yunus Emre, Pir Sultan Abdal, Hacı Bektaş-ı Veli ve Türk kültürünün diğer köşe taşlarını defalarca okur.Okumakla da kalmaz; onlar gibi söyleyebilmek için o şiirlere nazireler yazar. Sonunda filmlerine arı bir Türkçe ile yoğun bir mânâyı birlikte dahil eder. Bu çabanın sonucunda oluşturduğu karakterleri, herhangi bir Türk halk şairinin dizelerini okur gibi konuşarak, insanı yüreğinden yakalar. Türk sözlü kültürünü sinemada yeniden diriltir. Uzun yıllar zihnindeilmekilmek ördüğü göç üçlemesi, bu gayretinin bir başyapıtı dönüşmesidir. Akad, yaptıklarıyla Türk sinemasına, adeta bir sınır çizgisi çekmiştir. O, sinema dilini Türk insanından hareketle kurmuştur. Onun yeniden inşa ettiği bu dil de seyircilerin dilini tekâmül ettirecektir.

Onun hikâyesi, bütün hikâyelerin ortasındaiken hemen hep sine mesafeli. Kendini göstermeden, ayrıksı halde bir kenarda duruyor. Böyle tutuk ve sessiz bir adam nasıl fark edilir; anıt niteliğindeki eserleri olmasa. Kendinden eserlerine götüren bir adam değil Akad; eserlerinden kendine götüren biri. Bu, onu bir magazin meselesi olmaktan kurtarıyor. Onun ismi tarih kitaplarıyla, fikir kitaplarında yer alacak bu sebeple. Gazete kupürleri arasında kaybolan ne çok insan var halbuki. Yalnız bir yönetmen olsaydı, o da kaybolurdu belki de. Ama o; aynı zamanda bir düşünür, sosyolog, tarihçi, edebiyatçı oldu. Bütün bu alanlardan edindiği birikimle büyük bir sinema inşa etti. Onun filmleri bu yüzden sadece bir vakit geçirme aracı değildir.

Her insan ruhunun, bilincinin derinlerinde olanları bir şekilde yüzeye çıkarır. Bunlar kimi zaman insanın en yakınlarından bile

sakladığı şeylerdir. Hatta yalnız kendinin bulunduğu ortamda dahi sesli olarak söyleyemeyeceği şeyler. Bu tür yaşanmışlıkların nasıl dışa vurulduğunu sezebilirsek, sözü edilen kişiyi doğru anlamış oluruz.

Her insanı tanımanın en ciddi yollarından biri de yaptıklarının izini sürmektir. Akad için söyleyecek olursak, gençlik yıllarında edebiyat dergilerine şiir vermesi, tiyatrolarda oyunculuk yapması, keman çalmak için çabalaması, dekorculuk, ışıkçılık ve sahneye koyuculuk yapması, tiyatro yazıları yazması, roman yazması ve hatta senaryolar yazıp filmler yapması onun hayatının doğrultusunu gösterir. O, sinemaya hiç başlamasaydı da hayatının doğrultusunu belirlemişti. Sanat içinde bir hayat geçirecekti. Bu yön çizme ve o yönü takip etme isteği, onun hayatta bilinçli bir yol alma durumunda olduğuna işarettir. Bu yolculuğun her ayrıntısına nüfuz etmek zor olsa da, bundan insanî bir hikâyeye çıkarmak o kadar uğraşmaz.

Lütfi Ö. Akad'ın hikâyesi bir yaparak oluşma hikâyesidir. Kendini inşa etme hikâyesi. Bu uzun soluklu koşuda her adım bir öncekinden daha isabetli ve estetik olmalıdır. Öyleyse onun son adımları, muhatap alınmayı en çok hak eden adımlardır. Ama bir hayat hikâyesi içinde, oraya gelene kadar atılan adımlar da, orası kadar anlamlıdır. Bir yetişkinin bulunduğu durum nasıl çocukluk yıllarına gelip dayanıyorsa, bir sanatçının zirve ürünleri de ilk eserlerine çok şeyler borçludur.

Lütfi Ö. Akad, büyük bir sanatçı olarak geçtiği yolları, konakladığı hanları da önemser. Onu biraz da bu yollar ve hanlar şekillendirir. Her menzile ulaştığında hemen hedef bir başka menzile yönelir. Ölene kadar süren bu arayışta, menziller ile hayaller oynaşır durur. Ta ki hikâyeye bitene dek.

2.

“Malın iyisi suya yakın, daha iyisi eve yakın denmiştir.
İstanbul’un şu toprağını yurt mu tuttuk şimdi, iyi,
malımız da burada olmalı.”

(Hacı İlyas, Gelin: 1973)

Lütfi Ömer Akad, üç çocuklu bir ailenin ilk çocuğu olarak 2 Eylül 1916’da İstanbul’da dünyaya geldi. İstanbul’da dünyayla tanışması esrarlı bir hikâyenin sonucuydu. Osmanlı Devleti’nin tarihten çekilme süreci adım adım işlemektedir. Koskocaman vatan toprakları küçüle küçüle bir Anadolu kadar kalmıştır. Osmanlı’nın kıtalar ve denizler ötesi halkları alıştıkları idare sisteminin bozulmasından tedirgindir. Bu, onlarda sömürge olma endişesini de beraberinde getirmiştir. Bu kaygılar arasında çok sayıda insan yollara dökülür. Osmanlı’nın tebeası olan çok sayıda insan göçmen konumuna düşmüştür. Belirsizliklerle dolu bir gelecekte kaçanlar, güvenli bir sığınak ararken tereddüt etmeden Anadolu’ya koşmuşlar; 1930’lu yıllara gelindiğinde Anadolu adeta bir göçmen yuvasına dönmüştür. Balkanlardan sığınanlar, Kafkaslardan gelenler, kuzeyden ve güneyden kaçanlar bu ufak kara parçasında toplanmıştır. Daha sonraki yıllarla birlikte Anadolu halkı, yalnız kendine benzeyenleri değil en ayrık görünenleri de ağırlayacaktır. Savaşta kaçanlar, umut arayanlar, yaşama tutunma çabasında olanlar hep bu topraklara tutunacaklardır. Akad’ın anne ve babası da öyle yapmıştır.

Akad’ın babası Ömer Efendi, Halepli bir ailenin iki oğlundan